

ČEŠTINA
NERODILÝCH MLUVČÍCH
S MATEŘSKÝM
JAZYKEM
NESLOVANSKÝM

RADOMILA **KOTKOVÁ**

KAROLINUM

**Čeština nerodilých mluvčích
s mateřským jazykem neslovanským**

Radomila Kotková

Recenzovali:

doc. PhDr. Milan Hrdlička, CSc.

Mgr. et Mgr. Jitka Lukášová, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Libuše Komárková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017

© Radomila Kotková, 2017

ISBN 978-80-246-3640-5

ISBN 978-80-246-3676-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Mým rodičům

OBSAH

Úvod ---- 11

I. TEORETICKÁ ČÁST ---- 13

1.1 Základní pojmy ---- 14

1.2 Teorie osvojování jazyka ---- 15

1.2.1 Formální teorie ---- 15

1.2.2 Funkcionalistické (kognitivní) teorie ---- 17

1.2.3 Shrnutí ---- 19

1.3 Shody a odlišnosti osvojování mateřského jazyka a jazyka cizího ---- 19

1.4 Mezijazyk ---- 22

1.4.1 Přirozený pořádek osvojování, vývojová stadia osvojování ---- 24

1.4.1.1 Přirozený pořádek osvojování ---- 24

1.4.1.2 Vývojové vzorce (*developmental patterns*) ---- 25

1.4.2 Jazykový transfer ---- 26

1.4.2.1 Vliv jazykového transferu na mezijazyk ---- 26

1.4.2.2 Projevy jazykového transferu ---- 27

1.4.3 Nadměrná generalizace (OG) ---- 28

1.4.4 Ustrnutí ve vývoji (fossilizace) ---- 30

1.4.5 Variabilita mezijazyka ---- 31

1.4.6 Vliv vyučovacího procesu na mezijazyk ---- 32

1.4.7 Učební a komunikační strategie ---- 33

1.4.8 Individuální rozdíly. Věk a pohlaví ---- 34

1.4.8.1 Individuální rozdíly ---- 34

1.4.8.2 Věk ---- 35

1.4.8.3 Pohlaví ---- 36

2. ANALÝZA CHYB ---- 37

2.1 Vývoj analýzy chyb ---- 38

2.2 Principy analýzy chyb ---- 39

2.2.1 Sběr dat ---- 40

- 2.2.2 Identifikace chyb ---- 40
 - 2.2.2.1 Pojem chyba ---- 40
 - 2.2.2.2 Chyby systematické, nesystematické a nesystematické ---- 40
 - 2.2.2.3 Problémy při identifikaci chyb ---- 41
- 2.2.3 Popis chyb ---- 42
 - 2.2.3.1 Lingvistická kategorizace ---- 42
 - 2.2.3.2 Kategorizace lexikálních chyb ---- 43
 - 2.2.3.3 Kategorizace podle způsobu realizace chyby (povrchová klasifikace) ---- 44
- 2.2.4 Vysvětlení chyb ---- 46
- 2.3 Stav výzkumu v oblasti chybové analýzy ---- 47
- 2.4 Cíle výzkumu ---- 49

3. VÝZKUMNÁ ČÁST ---- 51

- 3.1 Sběr dat ---- 52
 - 3.1.1 Analyzovaný jazykový materiál ---- 52
 - 3.1.2 Časové vymezení sběru ---- 52
 - 3.1.3 Charakteristika mluvčích ---- 53
 - 3.1.4 Analyzované texty ---- 54
 - 3.1.4.1 Skupina textů Psaní 1 ---- 55
 - 3.1.4.2 Skupina textů Psaní 2 ---- 55
 - 3.1.4.3 Skupina textů Psaní 3 ---- 55
 - 3.1.4.4 Skupina textů Semestrální 1 ---- 55
 - 3.1.4.5 Skupina textů Semestrální 2 ---- 55
- 3.2 Zpracování textů. Popis chyb, kategorizace ---- 56
 - 3.2.1 Zpracování textů. Identifikace chyby ---- 56
 - 3.2.2 Kategorizace chyb ---- 56
 - 3.2.2.1 Formální chyby ---- 59
 - 3.2.2.2 Morfosyntaktické chyby ---- 60
 - 3.2.2.3 Chyby v prepozicích ---- 60
 - 3.2.2.4 Chyby v rodu adjektiv a zájmen ---- 61
 - 3.2.2.5 Chyby syntaktické ---- 61
 - 3.2.2.6 Chyby lexikální ---- 62
 - 3.2.2.7 Chyby v užití ---- 63
 - 3.2.2.8 Jiné chyby ---- 63
- 3.3 Analýza chyb ---- 64
 - 3.3.1 Celková kvantifikace chyb ---- 64
 - 3.3.2 Formální chyby ---- 66
 - 3.3.3 Lexikální chyby ---- 73
 - 3.3.3.1 Chyby způsobené formou slova ---- 74
 - 3.3.3.2 Sémantické chyby ---- 78
 - 3.3.4 Syntaktické chyby ---- 80
 - 3.3.5 Chyby v užití ---- 84
 - 3.3.6 Jiné chyby ---- 84

3.3.7	Chyby morfosyntaktické ----	85
3.3.7.1	Prézens (Pz) - typy chyb a jejich vysvětlení ----	85
3.3.7.2	Préteritum (Pt) - typy chyb a jejich vysvětlení ----	89
3.3.7.3	Futurum (F) - typy chyb a jejich vysvětlení ----	92
3.3.7.4	Kondicionál - typy chyb a vysvětlení ----	95
3.3.7.5	Akuzativ - typy chyb a vysvětlení ----	96
3.3.7.6	Genitiv (G) - typy chyb a vysvětlení ----	100
3.3.7.7	Lokál (L) - typy chyb a vysvětlení ----	103
3.3.8	Chyby v prepozicích (Pp) ----	105
3.3.8.1	Prepozice s akuzativem (PpA) ----	107
3.3.8.2	Prepozice s genitivem (PpG) ----	110
3.3.8.3	Prepozice s lokálem (PpL) ----	112
3.4	Skóre správnosti ----	113
3.4.1	Porovnání skóre správnosti indoevropských a neindoevropských studentů ----	114
3.4.2	Vývoj správnosti ----	119

4. PEDAGOGICKÁ APLIKACE ---- 125

4.1	Problémy se stanovením gramatické kompetence ----	126
4.2	Pedagogická aplikace analýzy Semestrálního testu 1 (a částečně i předchozích testů) ----	128
4.2.1	Využití hodnot skóre správnosti pro úpravu kritérií hodnocení ----	128
4.2.2	Využití analýzy pro úpravu sylabů ----	129
4.2.3	Využití analýzy při úpravě zadání testů ----	130

Závěr ---- 131

Přílohy ---- 135

Summary ---- 145

Literatura ---- 146

Seznam tabulek a grafů ---- 150

Seznam základních zkratk ---- 152

ÚVOD

K výzkumu, který se v této práci představuje, mě inspirovala moje dlouholetá praxe učitelky češtiny jako cizího jazyka (na středisku Albertov ÚJOP UK). Každodenně jsem se přesvědčovala o tom, jak je pro cizince učení se češtině těžké, a chtěla jsem do procesu osvojování češtiny nerodilým mluvčím proniknout více, abych našla možnosti, jak výuku zlepšit a studentům učení usnadnit.

Při studiu teoretických základů mě velmi oslovila práce S. P. Cordera o analýze chyb a mezijazyku (*Error analysis and Interlanguage*).¹ Podle něho je studium jazyka studenta důležitým prostředkem poznávání komplikovaného procesu osvojování cizího jazyka a může následně přispět ke zlepšování metodiky výuky cizího jazyka. V oblasti bohemistické lingvistiky ale nebyly zatím prováděny podobné analýzy a výzkumy, žákovské korpusy shromažďující ukázky češtiny nerodilých mluvčích – tzv. mezijazyka (interlanguage) – se v době počátku mého výzkumu teprve tvořily.

Pro svůj cíl – popsat jazyk nerodilých mluvčích, studentů češtiny – jsem si tedy musela vytvořit vlastní korpus z prací našich studentů, abych měla materiál k analýze. Hodně času také zabrala tvorba vlastní taxonomie a manuální rozdělování a sčítání chyb. Jednodušší by zřejmě bylo soustředit se jen na některý (nebo některé) z jazykových jevů, ale já jsem měla trochu neskromnou představu – podívat se na češtinu jako mezijazyk cekově: např. jestli se i u češtiny potvrdí rysy mezijazyka popsané u angličtiny nerodilých mluvčích, nebo jestli se objeví naopak něco pro češtinu jedinečného či charakteristického.

Vzhledem k omezeným možnostem jednoho člověka, který ani nepoužívá specializovaný vyhledávací software, je samozřejmě moje analýza limitovaná. Analyzovala jsem „eseje“ od 24 studentů, ale sběr probíhal v průběhu jednoho akademického roku (celkem bylo analyzováno 118 textů), mohla jsem tudíž sledovat mezijazyk těchto konkrétních studentů ve vývoji, což byl velice zajímavý aspekt. Na výsledcích kvantitativní analýzy uvidíte, že i u tak malého korpusu se jednalo o poměrně velké množství chyb, které musely být rozříděny a analyzovány.

1 Corder, S. P. *Error analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press 1986.

Studie je rozdělena na čtyři kapitoly. V prvních dvou se věnují teoretickým a metodologickým základům výzkumu, druhé dvě kapitoly představují průběh, výsledky a aplikaci výzkumu do praxe (kap. 4) – pro úpravu sylabů a stanovení hodnoticích kritérií potřebných pro testování.

I.
TEORETICKÁ
ČÁST

1.1 ZÁKLADNÍ POJMY

V lingvodidaktice se někdy odlišují procesy *osvojování si mateřského jazyka* a *učení se cizímu jazyku*. Termín *osvojování* podle této diferenciacce předpokládá převahu neuvědomovaných procesů při učení probíhajících v přirozených podmínkách, naopak *učení* je chápáno jako proces uvědomovaný, probíhající většinou v podmínkách učebních institucí. Toto rozdělení vychází z teorie monitoru S. Krashena (1981), která dělí znalosti druhého jazyka na dva typy (explicitní a implicitní) a tyto dva typy znalostí jsou získávány dvěma odlišnými a zcela oddělenými procesy – *acquisition* a *learning*.²

My se stejně jako většina anglosaských (Ellis, Gass a Selinker aj.) i českých lingvodidaktiků (Hendrich, Choděra, Janíková) přikláníme k termínu *osvojování (acquisition)* i pro označení procesu učení se druhému či cizímu jazyku. Tento proces chápeme jako získávání znalostí a dovedností prostřednictvím vědomého učení, případně i nevědomými cestami, protože ještě není zcela osvětleno, jak se na složitém procesu jazykového učení podílí vědomé a nevědomé mechanismy a jaký je podíl explicitních a implicitních znalostí. A pokud používáme termín *učení se* týkající se jazyka, chápeme ho jako synonymum k termínu *osvojování*.

Dále se domníváme, že ve velkém množství případů se na procesu učení oba mechanismy spolupodílí. I naši zkoumaní studenti se učí češtině v České republice, tudíž jsou kromě řízených učebních situací vystaveni i nevědomému učení v přirozených podmínkách.

V anglosaské lingvodidaktice se většinou používají rozdílné termíny *druhý jazyk (second language - L2)* a *cizí jazyk (foreign language - FL)*, aby se odlišilo učení se v prostředí cílového jazyka (L2) a mimo území cílového jazyka (FL). V české lingvodidaktice se používá tradičně termín *cizí jazyk (CJ)* jako opozice k *mateřskému jazyku (MJ)*.³ Bude me používat termín *cizí jazyk* v tomto smyslu.

2 Např. Hrdlička (2010) respektuje toto rozlišení a zavádí kvůli němu zastřešující termín *nabývání znalostí cizojazyčného kódu*. Korčáková (2005) rozlišuje také pojmy *osvojování* a *učení*, podle ní si CJ osvojují například migranti, kteří opustili prostředí svého MJ, ale ve třídě pod vedením učitele probíhá učení.

3 Viz Choděra (2001), Hendrich (1988).

1.2 TEORIE OSVOJOVÁNÍ JAZYKA

Teorie a koncepty osvojování druhého a cizího jazyka vycházejí z obecných teorií učení a teorií osvojování mateřského jazyka. V současné době je mnoho teorií a konceptů osvojování, proto zmíníme jen základní a v hrubých obrysech. Podle Smolíka⁴ (2007) se vyčleňují dvě základní skupiny teorií osvojování jazyka. Jsou to teorie *Inside-out* (zvenitř – ven), které předpokládají vrozené mechanismy specializované na jazyk. Tyto mechanismy (viz dále) obsahují základ struktur jazyka a umožňují tak jeho osvojení. Můžeme se setkat i s označením *formálně orientované teorie* (Smolík) či *formalisté*, Ellis (2000 a 2005) používá termín *mentalisté*, setkat se můžeme i s označením *lingvistické teorie* (Smolík, Gass a Selinker, Benati a VanPatten). Pro tento přístup je specifické zaměření na jazyk, na jeho mentální reprezentaci, je to tedy přístup z hlediska lingvistického.

Naopak teorie *Outside-in* (zvenku – dovnitř) či teorie *funkcionalistické, kognitivní*, patřící více do oborů psychologických a psycholingvistických, považují jazyk za převážně naučený (ale ne v mechanickém smyslu jako u behaviorismu). Podoba gramatiky je podle těchto modelů ovlivněna převážně ději, ke kterým dochází při používání, zpracování a osvojování jazyka. Zdůrazňuje se obecná kognitivní povaha osvojování jazyka, zkoumají se více procesy probíhající při osvojování než vytváření jazykových pravidel a mentální gramatiky (jak tomu je u formalistů).

1.2.1 FORMÁLNÍ TEORIE

Zakladatelem a hlavním představitelem tohoto směru je Noam Chomsky, který v roce 1957 podal kritiku dosavadního behavioristického přístupu k učení jazyka.⁵ Podle Chomského nemůže být schopnost užívání jazyka pouze výsledkem nápodoby řečového chování. Chomsky argumentoval nedostatečností stimulů (*poverty of stimulus*) jazykového vstupu, který děti dostávají. Pokud děti řeknou něco nesprávně, rodiče je většinou neopravují tím způsobem, že by jim „předvedli“ správnou výpověď. Snadnost a rychlost, s jakou se děti naučí používat tak složitý systém, jakým je jazyk, inspirovala Chomského k předpokladu, že v mysli dítěte musí být nějaký vnitřní mechanismus, který mu umožní z toho, co slyší, abstrahovat jazyková pravidla. Podle nich potom dítě vytváří nekonečné množství gramaticky správných vět a také rozumí větám, které ještě neslyšelo. Tento „mentální orgán“ *Language Acquisition Device* (LAD) je vrozený a vlastní jen lidským bytostem. Jazyková schopnost je tedy podle formalistů biologicky podmíněna (i když se LAD nechápe ve smyslu určitého orgánu) a jazykový vývoj je nezávislý na ostatních kognitivních aparátech zodpovědných za intelektuální

4 Smolík (2007) uvádí, že převzal toto rozdělení od Hirsh-Pasekové a Golinkoffové (1996).

5 „V základech behavioristických teorií je názor, že osvojování jazyka je vytváření soustavy návyků řečového chování. Osvojování jazyka se v tomto pojetí neliší od osvojování návyků jakéhokoli jiného chování“ (Nebeska 1992: 94).